

CULTURE AND ART

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.4>

OBRAZY NATURY W JAPOŃSKIEJ GRAFICE: GŁÓWNE TRENDY I ETAPY ROZWOJU PRZEŁOMU XVIII I XX WIEKU

Liudmyla Lytvyniuk

kandydat historii sztuki,

docent Katedry Projektowania Graficznego

Charkowskiej Państwowej Akademii Projektowania i Sztuki (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-3412-463X

kzhernoklova@gmail.com

Kateryna Shaulis

starszy wykładowca Katedry Sztuki Audiowizualnej

Charkowskiej Państwowej Akademii Projektowania i Sztuki (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4029-5790

Adnotacja. Celem pracy jest badanie motywów środowiskowych w grafice japońskiej XVIII-początku XX w. oraz określenie języka artystycznego, technik i środków ekspresji artystycznej. W pracy wykorzystano zarówno ogólne naukowe, jak i artystyczne metody analizy naukowej. W badaniu literatury fachowej stosowano metody systematyzacji i analizy krytycznej. W zrozumieniu cech artystycznych wzorów plakatu japońskiego zastosowano metody analizy formalnej, przenośnej stylistycznej i porównawczej. Zbadano motywy ekologiczne w grafice japońskiej XVIII-XIX w. Ustalono znaczący wpływ dogmatów religijnych i filozoficznych na kształtowanie kierunku ekologicznego. Ustalono, że pojawienie się motywów ekologicznych w krajobrazowym gatunku japońskiej grafiki pojawia się już w XVIII wieku, było to związane przede wszystkim z niestabilnością sejsmiczną regionu, przez co Japonia stale cierpi z powodu naturalnych kataklizmów. Główny maszyn rycin z tego okresu został podzielony na dwa bloki: *pierwszy* (rozwój „nowej grafiki”), w którym japońscy mistrzowie rezygnują z tradycyjnego języka artystycznego i przechodzą na europejskie wzory grafiki. Zastosowanie jasnych lokalnych kolorów pozostaje niezmiennie; i *drugi* (tworzenie grafiki Shin-Hanga), w którym mistrzowie z powodzeniem połączyli tradycyjny język artystyczny ryciny Ukiyo-e, wraz z trendami obrazowymi Europy. Nowością naukową jest to, że praca po raz pierwszy podkreśla cechy ewolucji obrazów natury w japońskiej grafice w ciągu dwóch stuleci; zidentyfikowano jej głównych przedstawicieli, zidentyfikowano najczęstsze podejścia artystyczne i techniki. Materiały z artykułu mogą być wykorzystane przy opracowywaniu kursów wykładowych, takich jak „Historia Grafiki”, „Sztuka Dalekiego Wschodu”, „Historia Sztuk Wizualnych” oraz projektowanie w specjalnościach „Projektowanie Graficzne”, „Sztuka Audiowizualna” i tym podobne.

Słowa kluczowe: sztuka Japonii, grafika japońska, grawerowanie krajobrazu, plakat ekologiczny, Ukiyo-e.

ENVIRONMENTAL MOTIVES IN THE LANDSCAPE GENRE OF JAPANESE GRAPHICS: MAIN TRENDS AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE XVIII – BEGINNING OF XX CENTURY

Liudmyla Lytvyniuk

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Graphic Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3412-463X

kzhernoklova@gmail.com

Kateryna Shaulis

Senior Lecturer at the Department of Audiovisual Arts

Kharkiv State Academy of Design and Arts (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4029-5790

Abstract. The aim of the work is to study ecological motives in Japanese graphics from the 18th to early 20th century, to determine the artistic language, techniques and means of artistic expression. The work uses both general scientific and art history methods of scientific analysis. In the study of professional literature, methods of systematization and critical analysis were used. Methods of formal, figurative, stylistic and comparative analysis were used in comprehending the artistic

features of Japanese poster samples. The ecological motives in the Japanese graphics of the 18th – early 20th centuries are investigated. The significant influence of religious and philosophical dogmas on the formation of the ecological direction has been established. It is certain that the emergence of environmental motives in the landscape genre of Japanese graphics occurs already in the 18th century, this was primarily due to the seismic instability of the region, which is why Japan is constantly suffering from natural disasters. The main array of engravings of this period was divided into two blocks: the first (the development of the “new engraving”), when Japanese masters abandon the traditional artistic language and switch to European graphics. The use of bright local colors remains unchanged; the second (the formation of the shin-hang graphics), in which the masters successfully combined the traditional artistic language of ukiyo-e engraving, together with the visual tendencies of Europe. Scientific novelty consists in that in-process the features of evolution of characters of nature are first reflected in the Japanese graphic arts during two centuries; certainly her leading representatives, the most widespread artistic approaches and receptions was educed. Practical significance consists in that materials of the article can be used for development of such lecture courses, as “History of graphic arts”, “Art of Far East”, “History of fine art”, and planning on specializations “graphic design”, “audiovisual art” and others like that.

Key words: art of Japan, japanese graphic arts, landscape engraving, ecological poster, ukiyo-e.

ОБРАЗИ ПРИРОДИ В ЯПОНСЬКІЙ ГРАФІЦІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Людмила Литвинюк

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри графічного дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3412-463X

kzhernoklova@gmail.com

Катерина Шауліс

старший викладач кафедри аудіовізуального мистецтва

Харківської державної академії дизайну і мистецтв (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4029-5790

Анотація. Метою роботи є дослідження екологічних мотивів у японській графіці ХVІІІ – початку ХХ ст. та визначення художньої мови, прийомів і засобів художньої виразності. У статті використані як загальнонаукові, так і мистецтвознавчі методи наукового аналізу. У вивченні фахової літератури застосовувалися методи систематизації та критичного аналізу. В осмисленні художніх особливостей зразків японського плаката використовувалися методи формального, образно стилістичного й порівняльного аналізу. Досліджено екологічні мотиви в японській графіці ХVІІІ – початку ХХ ст. Установлено значний вплив релігійних і філософських догм на формування екологічного напрямку. Визначено, що поява екологічних мотивів у пейзажному жанрі японської графіки з’являються вже у ХVІІІ сторіччі, це пов’язано передусім із сейсмічною нестабільністю регіону, через що Японія постійно потерпає від природних катаклізмів. Основний масив гравюр цього періоду розділено на два блоки: *перший* (розвиток «нової гравюри»), коли японські майстри відмовляються від традиційної художньої мови та переходять до європейських зразків графіки, незмінним залишається використання яскравих локальних кольорів; і *другий* (формування графіки шин-хангу), у якій майстри вдало поєднували традиційну художню мову гравюри Укійо-е разом із образотворчими тенденціями Європи. Наукова новизна полягає в тому, що в роботі вперше висвітлено особливості еволюції образів природи в японській графіці протягом двох століть; визначено її провідних представників, виявлено найбільш поширені художні підходи та прийоми. Матеріали статті можуть бути використані при розробці таких лекційних курсів, як «Історія графіки», «Мистецтво Далекого Сходу», «Історія образотворчого мистецтва», та проектуванні на спеціалізаціях «графічний дизайн», «аудіовізуальне мистецтво» тощо.

Ключові слова: мистецтво Японії, японська графіка, пейзажна гравюра, екологічний плакат, укійо-е.

Вступ. Розвиток матеріальної цивілізації позначається на природному довіллі: змінює ландшафти, інтенсивно використовує природні ресурси, впливає на флору та фауну планети. Техноцентричне мислення спричинило катастрофічні наслідки військових конфліктів і техногенних катастроф, що надало екологічній проблематиці глобального масштабу. Окреслена цивілізаційна криза зумовила актуальність досліджень стосунків між людиною та природою. Вивчення мистецької спадщини з погляду екологічної проблематики становить не лише мистецтвознавчий інтерес, а й соціально-гуманітарний. Звернення саме до японського досвіду дає змогу побачити іншу лінію розвитку уявлень про природу та людину як її частку, сформувати загальноосвітню картину розвитку екологічної проблематики в мистецтві, виявити нові ідеї, образи, змісти, художні прийоми.

До питання розвитку японської гравюри ХІХ – поч. ХХ ст. неодноразово зверталися мистецтвознавці багатьох країн, проте коло їхніх інтересів торкається переважно питань висвітлення творчого доробку її представників і їхніх зв’язків із культурою. Тож у загальному обсязі публікацій, присвячених гравюрі укійо-е відзначимо лише праці, дотичні до проблематики та матеріалів нашої розвідки.

Основна частина. Більшість праць, присвячених японському мистецтву, належить закордонним мистецтвознавцям, які фактично закладали основи арт-японістики. Статті й монографії, присвячені творчості видатних пейзажистів Кацушіка Хокусай та Андо Хірошіге, закладають підґрунтя для осмислення засобів

репрезентації в японській гравюрі уявлень про стосунки людина-природа. Серед них провідне місце посідають праці Мунешіге Наразакі (Narazaki, 1970), Дж. Гіллера (Hillier, 1965), Б. Воронової (Воронова, 2008), М. Успенського (Успенский, 2004), Є. Штейнера (Штейнер, 2006).

В українському мистецтвознавстві варто відзначити монографію П. Білецького «Видатний японський графік», присвячену пейзажистові, де автор подає творчий портрет митця й приділяє увагу його пейзажним серіям (Білецький, 1958). В окремих статтях С. Рибалко згадується роль пейзажу в образно-змістовій структурі творів, присвячених поетам Японії (Рибалко, 2014), відзначається розвиток інтересу до природи віддалених островів на початку ХХ ст.

У контексті обраної теми варто відзначити низку робіт дослідниці Ю. Карпової. Так, у статті «Японський плакат 1960–2000 годов. Особенности визуальных коммуникаций» авторка зробила спробу визначити особливості комунікацій японського плакатного мистецтва ХХ ст. як унікального явища рекламної графіки: «Такі риси сприйняття японського плаката, як натяк, багатозначність, зв'язок із міфологією, концентрація на суттєвому, врівноваженість, пов'язані з філософсько-релігійним світоглядом японського народу. Естетичні традиції японського мистецтва відображаються в лаконічності, віддаленості, вишуканості, увазі до деталей» (Карпова, 2020: 114).

У дослідженні «Социокультурные и художественные предпосылки развития японского дизайна в ХХ веке» Ю. Карпова пише про етапи формування японського графічного дизайну, про значний вплив європейських майстрів на формування мови графічного дизайну Японії. Авторка виділяє другу половину ХХ ст. як пікову в розвитку графічного дизайну: «Японія наприкінці ХІХ – початку ХХ століття докладає зусилля для розвитку та просування європейським шляхом, навчалася та приймала досвід європейських країн у розвитку різних напрямів дизайну» (Карпова, 2020: 237).

Окремо варто відзначити статтю авторів Д. Туйсина й А. Филиппової, що розглядають особливості стилістичного вирішення плакатів, як приклад вони звертаються до екологічних катастроф ХХ ст., аналізують їх відображення в графічному мистецтві: «Аналіз графічного та композиційного вирішення екологічних плакатів сучасності дає змогу казати про метафору як про основний прийом у дизайні плаката. Грамотна робота дизайнера з основним графічними засобами дає дизайнерам можливість передати символи та ідеї до глядача. Необхідно відмітити, що передача дизайнером своєї ідеї досягається мінімальними графічними засобами, які яскраво відображають концепцію плаката» (Туйсина, Филиппова, 2018: 111).

Узагальнюючи науковий доробок у рамках обраної теми, зазначимо що, попри наявність публікацій, присвячених пейзажу як жанру японської гравюрі, її вивчення в контексті екологічної проблематики залишається за межами сучасних досліджень.

Метою роботи є дослідження екологічної проблематики в японській графіці ХVІІ – початку ХХ ст., визначенні художньої мови, прийомів і засобів художньої виразності.

Методи дослідження зумовлені специфікою та особливостями досліджуваних матеріалів і поставленими завданнями. У роботі використані як загальнонаукові, так і мистецтвознавчі методи наукового аналізу. Так, у вивченні фахової літератури застосовувалися методи систематизації та критичного аналізу. В осмисленні художніх особливостей зразків японського плакату використовувалися методи формального, образно стилістичного й порівняльного аналізу. Джерельна база складається з матеріалів Музею образотворчого мистецтва імені Богдана та Варвари Ханенків (Київ), Музею японської гравюри при Музеї українського живопису (Дніпро), Музею «4-й Блок» (Харків). Крім того, використані матеріали інтернет-ресурсів – сайтів провідних музеїв світу, аукціонів, приватних колекцій.

До кола аналізованих джерел залучено твори з колекції Національного музею мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків (Київ), Музею японської гравюри (Дніпро), Музею еко-плакату «4-й Блок» (Харків), Музею західного і східного мистецтва (Одеса), Музею плакату у Вілянуві (Варшава), Національного музею (Варшава, Краків), Музею японського мистецтва й техніки Манггха (Краків); матеріалів, викладених на музейних сайтах ДМВМ ім. О. Пушкіна; сайти університету Західної Каліфорнії, Британської Колумбії та коледжу Сан-Мартін; матеріали Internet museum, філателістичні колекції; каталоги аукціонів.

Результати. Основні екологічні тенденції розвитку японської графіки глибоко уходять корінням у релігійну (шінто та буддизм) і поетичну традиції Японії. Любов і дбайливе ставлення до природи стали частиною японського менталітету й глибоко вкоренилася в мистецтві та культурі. Шінто дає божественний статус рівно силам природи, тваринам або окремим людям. Ці божества називаються японськими «камісами». «До» ж означає «шлях» або «метод» у китайсько-японському. Отже, шинтоїзм – це буквально «шлях богів». Каліграфічний нарис «камі» означав міністра в ІХ ст. За різними легендами, існує близько 800 мільйонів «камі», із цим пов'язане й «прізвисько», що його отримала Японія Шінкоку, «країна богів» (Успенский, 2004).

Буддизм приходить до Японії трохи пізніше, ніж шинтоїзм, і вносить свій вклад у дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Буддиські вірування приносять декілька понять, серед них: «саха» – людське середовище куди прийшов Будда; «кокудо» – осередок, де перебувають фауна та флора; «секен» – місце дій і справ. Згідно з буддиською концепцією, Будда є в кожному із цих елементів, що означає, що він існує й у всьому навколишньому середовищі. Такі поняття лише посилюють вірування про «камі» та відповідальність людини перед природою (Накорчевский, 2004).

Значного впливу на формування екологічної проблематики та подальшого її розкриття засобами деревориту мало філософське вчення вабі сабі, що є частиною буддиського світосприйняття, і має на меті споглядання та пошук краси в усьому, що оточує людину. Одна з провідних ідей цього вчення – це пошук краси у,

здавалося б, не дуже гарних речах (Juniper, 2003). Такий світогляд активно вплинув на розвиток пейзажного жанру та відображені в ньому екологічної проблематики.

Розвиток образів природи й екологічної проблематики в графіці XVII – початку XX ст. умовно можна розділити на два етапи: 1. Формування пейзажного жанру та образів природи в межах традиційної гравюри укійо-е XVII – початку XIX ст.; 2. Розвиток екологічної проблематики в мистецтві, тенденції європеїзації та зміна художньої мови XIX – поч. XX ст.

Перший етап формується в «закритому» світі Японії, у межах якого складається унікальна традиція побудови композиції, що базується на лінійності та площинності. Відсутність перспективи в гравюрах робить їх художню мову декоративною, такий ефект посилюються завдяки застосуванню чорного контурингу майстрами Укійо-е. Колористичне вирішення естампів посилює ефект декоративності, майстри використовують локальні кольори й доповнюють композиції тонкими градієнтними розтяжками.

У межах першого етапу формується низка тем, що їх розкривають автори в гравюрах, серед таких – тема природи як образ краси та гармонії, яка розкривається в більшості робіт цього періоду; природа як відображення швидкоплинності часу; значна частина робіт цього періоду розкриває тему катастрофи та природного лиха, естампи на цю тематику посідають провідне місце серед загального масиву екологічної графіки XVII – початку XIX ст.

Серед провідних майстрів цього періоду варто відзначити Кацушіка Хокусая, Кітагава Утамаро й Андо Хірошіге, творчість цих майстрів заклала основи екологічної проблематики в графіці, а закладені Кацушіка Хокусаєм нові види мистецтва, такі як манга та сурімоно, знайшли своє продовження у творах наступних поколінь художників. Особливого розквіту екологічна проблематика в японській гравюрі досягла в роботах, які торкалися теми катастрофи. За весь період свого існування Японія неодноразово стикалася зі стихійними лихами. Виверження вулканів, землетруси та їх руйнівні наслідки у вигляді цунамі й пожеж щільно увійшли в життя японців, стали, по суті, одним із головних факторів, що вплинув на формування ментальності нації та подальший розвиток художньої мови й тематики творів мистецтва.

Історик Мельбурнського університету Дж. Чарльз Шенкеринг відзначає, що землетруси значною мірою вплинули на формування культури японців. Землетрус, написав він, «сприяв розвитку культури катастрофи, яка визначається політичним та ідеологічним опортунізмом, оскарженням і стійкістю, а також культурою реконструкції, у якій еліта прагнула не тільки відновити Токіо, а й відновити японську націю та її народ» (Earthquake information, 2018).

Найсильнішого впливу на характер і сюжетно-тематичне наповнення графічних творів мистецтва Японії мали землетруси. Сейсмологи виділяють шість найсильніших (1703, 1707, 1854, 1923, 1933, 1896 років). Землетрус Генроку 1703 року був магнітудою лише 8,0, проте цунамі, що сталося в результаті, у поєднанні із землетрусом забрали життя понад 108 тисяч людей. У результаті землетрусу 1707 року загинуло приблизно 5 000 осіб. Ще одним руйнівним результатом цього землетрусу стало потужне виверження гори Фуджі, що трапилося через 50 днів (Earthquake information, 2018).

Формування другого етапу розвитку екологічної проблематики в гравюрі проходить під впливом «відкриття» Японії для всього світу, революції Мейджі. Художня мова робіт цього періоду охарактеризована намаганням відмовитися від японської традиції та впровадженням європейських художніх прийомів і засобів художньої виразності, таких як використання лінійної перспективи, реалістичність зображення, намагання передати світло та повітря, зобразити віддзеркалення пейзажів у воді. Проте така схема працювала у «два боки», тоді як Японія масово поглинала все європейське, Європа з надзвичайним запалом досліджувала та увібрала в себе японську традицію. Боротьба з рутинною, затвердження нових суспільних і художніх ідеалів неминуче набирали в той період форми відмови від традиційних принципів образотворчості. У Європі, головним чином у Франції, молоді японські художники вчилися писати маслом, передавати тілесну об'ємність предметного світу, його конкретну визначеність і неповторність, а головне, висловлювати свою власну індивідуальну реакцію на все різноманіття явищ життя. Не просто освоєння нових тем і живописної техніки стало головною проблемою японського мистецтва на рубежі XIX і XX ст., але втілення нового світогляду і світовідчуття, інших, ніж раніше взаємин особистості й навколишнього світу. Традиційні методи живопису та графіки здавалися неприйнятними й непридатними для вирішення цього завдання.

Більшість художників у другій половині XIX ст. були вихованцями Утагава Кунійоші, Утагава Кунісада й Андо Хірошіге, хоча молодші художники відрізнялися від своїх попередників кольором, віддаючи перевагу яскравішим кольорам і домінуючим відтінкам, наприклад, червоним або фіолетовим. Цей буйний колір був повній протиріччю із ліричністю відтінків традиційних творів, і ці новатори були сприйняті відповідним чином їхніми сучасниками як «прозахідні» за стилем. Після короткої фази, у якій Японія була затоплена такими відбитками, деякі японські художники, серед них – Кобаяші Кійочіка (1847–1915), Номура Йошіміцу (1870–1958), Кавасае Хасуі (1883–1957), Охара Косон (1887–1945) і Мікі Суізан (1887–1957), почали шукати художнього компромісу між традиційним і західним мистецтвом. Наслідком їхніх художніх пошуків став рух, що отримав назву шин-хангу (New Prints), що діяв переважно в перші тридцять років XX ст.

Висновки. У результаті досліджень періоду XVII – поч. XX ст. у японській графіці можна виділити значний вплив релігійних і філософських догм на формування екологічного напрямку. Екологічні мотиви в пейзажному жанрі японської графіки з'являються вже в XVII ст., це пов'язано передусім із сейсмічною нестабільністю регіону, через що Японія постійно потерпає від природних катаклізмів, зображення яких і лягли в основу перших «екологічно забарвлених» гравюр. Основний масив гравюр цього періоду можна розділити на два блоки: *перший*, або розвиток «нової гравюри», коли японські майстри майже повністю

відмовляються від традиційної художньої мови та переходять до європейських зразків графіки; єдине, що залишилося незмінним, – це любов до використання яскравих локальних кольорів; і *другий* – формування графіки шин-хангу, у якій майстри вдало поєднували традиційну художню мову гравюри Укійо-е разом із образотворчими тенденціями Європи.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні шляхів розвитку екологічної графіки від середини ХХ ст. до сьогодення, виокремлення японського екологічного плакату як специфічної галузі, що існує на межі образотворчого мистецтва й графічного дизайну.

Список використаних джерел:

1. Білецький П.О. Видатний японський графік. *Мистецтво*. 1958. № 5. С. 44–45.
2. Воронова Б.Г. Японская гравюра XVII первой половины XIX века : в 2 т. Москва : Красная площадь, 2008. Т. I. 480 с.
3. Накорчевский А.А. Японский буддизм. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. 381 с.
4. Рибалко С.Б. Японський традиційний костюм: проблеми атрибуції. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків : ХДАДМ, 2014. № 4/5. С. 97–100.
5. Туйсина Д.М., Филиппова А.Ю. Минимализм в дизайне экологических плакатов. *Культурология и искусствоведение : Вестник Томского государственного университета*. 2018. № 30. С. 111–120.
6. Успенский В.М. Из истории японского искусства. Санкт-Петербург : Изд-во Гос. Эрмитажа, 2004. 152 с.
7. Штейнер Е.С. Без Фудзиямы: японские образы и воображения. Москва : Наталис ; Рипол классик, 2006. 400 с.
8. Juniper Andrew. Wabi Sabi : The Japanese Art of Impermanence, 2003. 176 p.
9. Hillier J.R. Japanese Drawings, From The 17th Through The 19th Century. Little Brown and Company, 1965. 139 p.
10. Muneshige Narazaki. Masterworks of Ukiyo-E: Studies in Nature Hokusai Hiroshige, Kodansha International Ltd, 1970. 96 p.
11. Earthquake information. URL: <http://www.archives.go.jp/exhibition/digital/tenkataihen/earthquake/index.html> (дата звернення: 17.02.2018).
12. Карпова Ю.И. Социокультурные и художественные предпосылки развития японского дизайна в XX веке. С. 232–237 URL: https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/126/karpova_126_232_238.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
13. Карпова Ю. Японский плакат 1960–2000 годов. Особенности визуальной коммуникации. С. 114–119. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yaponskiy-plakat-1960-2000-godov-osobennosti-vizualnoy-kommunikatsii/viewer> (дата звернення :20.03.2020).

References:

1. Bilets'kyi P.O. (1958). Vydatnyy yapons'kyi hrafik. [Outstanding Japanese schedule]. *Mystetstvo*. № 5, S. 44–45 [in Ukrainian].
2. Voronova B. H. (2008) Yaponskaya hravyura XVII pervoy polovyny XIX veka: v 2-kh t. [Japanese engraving of the XVII first half of the XIX century: in 2 vol.]. Moskva: Krasnaya ploshchad', T. I. 480 s. [in Russian].
3. Nakorchevskyy A. A. (2004) Yaponskyu buddyzm. [Japanese Buddhism]. Sankt-Peterburh. Azbuka-klassyka,. 381 s. [in Russian].
4. Rybalko S. B. (2014) Yapons'kyu tradytsiynnyy kostyum: problemy atrybutsiyi. [Japanese traditional costume: problems and attributes]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv.* Khar'kov: KHDADM. № 4 [in Ukrainian].
5. Tuysina D.M., Filippova A.Y. (2018). Minimalizm v dizayne ekologicheskikh plakatov. *Kul'turologiya i iskusstvovedeniye*. [Minimalism in environmental poster design]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 30. S. 111–120 [in Russian].
6. Uspenskiy V. M. (2004). Iz istorii yaponskogo iskusstva. [From the history of Japanese art]. Sankt-Peterburg : Izd-vo Gos. Ermitazha,. 152 s.: il. [in Russian].
7. Shteyner Y.S. (2006). Bez Fudziyamy:yaponskiye obrazy i voobrazheniya. [Without Fujiyama: Japanese images and imaginations]. Moskva: Natalis; Ripol klassik. 400 s. [in Russian].
8. Juniper Andrew. Wabi Sabi: The Japanese Art of Impermanence, 2003. 176p. ISBN: 978-0804834827
9. Hillier J. R. Japanese Drawings, From The 17th Through The 19th Century. Little Brown and Company, 1965. 139 p.
10. Muneshige Narazaki. Masterworks of Ukiyo-E: Studies in Nature Hokusai Hiroshige, Kodansha International Ltd, 1970. 96 p.
11. Earthquake information. URL: <http://www.archives.go.jp/exhibition/digital/tenkataihen/earthquake/index.html> (date of the beast: 17.02.2018).
12. Karpova Y. Sotsiokul'turnyye i khudozhestvennyye predposylki razvitiya yaponskogo dizayna v khkh veke. [Sociocultural and Artistic Backgrounds for the Development of Japanese Design in the 20th Century]. S. 232-237 URL : <file:///C:/Users/F1n/Downloads/sotsiokulturn-e-i-hudojestvenn-e-predpos-lki-razvitiya-yaponskogo-dizayna-v-hh-veke.pdf> (date of the beast: 20.03.2020) [in Russian].
13. Karpova Y. Yaponskiy plakat 1960–2000 godov. Osobennosti vizual'noy kommunikatsii. [Japanese poster of 1960-2000. Features of visual communication]. S. 114–119. URL : <file:///C:/Users/F1n/Downloads/yaponskiy-plakat-1960-2000-godov-osobennosti-vizualnoy-kommunikatsii.pdf> (date of the beast: 20.03.2020) [in Russian].